

Urbanistinė stigma: miesto viešoji erdvė

Public Spaces in Cities. Creativity and Intervention of Art.

Klaipėda: Klaipėda Economic Development Agency, 2009.

Pačia bendriausia prasme miesto viešoji erdvė (angl. *public space*) įvardijama kaip vieta, kurioje kiekvienas bet kokios lyties, rasės, tautybės, amžiaus ar socialinio sluoksnio pilietis gali mėgautis sambūviu su kitais žmonėmis, atstovauti kolektyviniam ir bendram interesui, nenustelbdamas ar nenaikindamas jo įvairovės¹. Miestų teorijoje viešoji erdvė dažniausiai traktuojama kaip vienas iš svarbiausių urbanistinės struktūros dėmenų, apimančių neužstatytas (atviras), statinių apribotas (uždaras) ir žaliąsias (kintančias) miesto erdves². Postmoderniojoje miesto geografijoje, įsivyravus sudėtingiems erdvės gamybos modeliams, tampa svarbios ir dar kelios viešųjų erdvių sampratos. Istorinėse miesto dalyse, turinčiose nekilnojamosios kultūros vertybės statusą, išskirtinės reikšmės įgauna ir erdvė virš pastatų, kuriems yra nustatytas tam tikras aukščio reglamentas. Ši erdvė sudaro vizualinį miesto tapatumą kuriančių miestovaizdžių ar panoramų pagrindą. Todėl dangaus skliautas virš privačios teritorinės erdvės taip pat yra viešoji erdvė, kuri, nors ir išraižyta nematomų šiuolaikinių technologijų, labiau atlieka metafizinės žmonijos patirties palaikymo funkciją. Kitas aspektas susijęs su mažiau regima miesto erdve – kiemais. Projektuodami viešąją erdvę, urbanistai ir architektai dažniausiai prisimena judriausias ir atviriausias miesto vietas. Todėl urbanistiniame diskurse naudojamosi tik maždaug 10 procentų viso miesto viešųjų erdvių potencialo, pamirštas kartais itin spalvingas ir kultūrinės įvairovės nestokojantis miesto veidas.

Kokia yra viešųjų erdvių tipologija? Urbanistai išskiria tokius viešųjų erdvių tipus: gatvę, pasažą, krantinę, aikštę, skverą, parką, kapines. Tiesa, paskutiniai trys tipai kraštovaizdžio gerbėjų neretai priskiriami želdynams. Tačiau reikėtų patikslinti: viešoji erdvė yra urbanistinės struktūros kompleksas (platesnė reikšmė), želdynai – urbanistinės struktūros elementų grupė (siauresnė reikšmė). Reikėtų pasakyti ir tai, kad, šalia „grynujų“ viešosios erdvės tipų, egzistuoja ir daugybė tam tikrą nuosavybės formą turinčių viešųjų zonų. Tai municipalinė erdvė pastato viduje (savivaldybė, viešoji biblioteka, koncertų ar teatro salė), privati statinių apribota erdvė arba erdvė pastatų viduje (turgus, autobusų ir traukinių stotys, oro uostai). Atskirą grupę sudarytų ir inžineriniai statiniai – tiltai, viadukai, metro stotys ir tuneliai. Tačiau poindustriniame mieste, sudėtingėjant ir ekonominio kapitalo kaupimo formoms, ir pačiai urbanistinei struktūrai, klasikinė viešoji erdvė ima nebeišsitemti tradicinės apibrėžties rėmuose. Šitai miesto struktūroje atsiranda nauji viešųjų erdvių tipai: pusiau privačios viešosios erdvės³, nusavintos viešosios erdvės⁴, virtualizuoti urbanistinės erdvės taškai-sąsajos⁵. Viena aišku, augant privataus sektoriaus įtakai miesto planavimo procese, ir tradicinės viešosios erdvės ima įgauti naujų bruožų. Pirmiausia tai pasakytina apie didžiuosius prekybos centrus, į viešosios erdvės diskursą žiūrinčius kaip į dar vieną pelnodaros priemonę. Ir Lietuvos miestai šiame kontekste nėra jokia išimtis.

Viešųjų erdvių problema yra sudėtinga. Neturint politinių svertų demokratijos procesui skatinti, neišmanoma kalbėti apie miesto ir kultūros, juo labiau – apie viešųjų erdvių politikos formavimą. Antra vertus, viešoji erdvė yra ilgo ir organiško miestų bei pačios visuomenės formavimosi rezultatas. Kultūros teorijoje jau įsitvirtino teiginys, kad viešoji erdvė (tiek fizinė, tiek virtuali – nors čia kalbama tik apie pirmąją) – būtina demokratijos sąlyga. Tačiau nemažai miestų buvusio trečiojo pasaulio šalyse gali pasigirti puikiais viešosiomis erdvėmis. Plaza de Armas Kuske (Peru), Imamo aikštė Isfahane (Iranas), Didžiosios Mečetės aikštė Dženoje (Malis) iliustruoja kitokią viešumo sampratą. Tai unikalūs šimtmečiais kaupto ir puoselėto visuomenės kultūrinio bei ekonominio gyvenimo projektai. Europoje labiau dar tikima valstybės sektoriaus galia formuoti viešąją erdvę, palaikant kolektyvinį individualizuotos visuomenės sambūvį. Trafalgaro aikštė Londone, La Défence aikštė Paryžiuje, Reichstago aikštė Berlyne yra bene geriausi tokios viešosios erdvės politikos pavyzdžiai. Dėdės Semo šalyje tikėjimas yra gryna pragmatika⁶. Nemaža dalis JAV viešųjų erdvių – privati nuosavybė, nors ir reglamentuota Federalinio įstatymo. Čikagos, Mineapolio, Sietlo ir kitų didžiųjų Amerikos miestų viešosios erdvės branduolį sudaro privačios prekybinės hiperstruktūros, įsikūrusios judriausių transporto kanalų sankirtose. Tačiau tokių pavyzdžių nemažai ir kituose pasaulio didmiesčiuose. Tad panašu, jog viešojo intereso privatizacija neturi nei sienų, nei tėvynės.

Ir problema čia paprasta: klasikinėje viešojoje erdvėje yra tik vienas painus klausimas – ką ir kiek reglamentuoti. Poindustrinio miesto viešoji erdvė kelia daugiau klausimų. Be įprasto rūpesčio, kas turėtų rūpintis jomis, kokioms socialinėms grupėms ir kokioms jų veikloms šios viešosios erdvės skirtos, pats svarbiausias klausimas būtų kokie apribojimai turėtų galioti viešosiose erdvėse, kiek į jas leistinas reklamos ir privataus sektoriaus įsibrovimas (nors tai iš principo kertasi su pačia viešosios erdvės samprata).

Viešumo klausimas gana neblogai išspręstas daugelyje poindustrinių šalių. Viena svarbesnių direktyvų galima laikyti 2007 m. pasirodžiusį Anglijos ir Velso viešųjų erdvių registrą⁷. Skandinavijoje puikiai veikia šimtmetines tradicijas turinti *kiekvieno žmogaus teisė* – tai pasakytina ne tik apie urbanizuotas teritorijas, bet ir apie gamtinę aplinką⁸. Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Rytų Europos šalių, viešųjų erdvių, kaip teisiškai ir normatyviškai apibrėžtos kultūros planavimo srities, nėra. Nesusiformavusios ir institucijos, kurios galėtų ginti viešąjį interesą bei užsiimtų viešųjų erdvių kultūros puoselėjimu. Geri tokių institucijų pavyzdžiai: Viešosios erdvės komitetas Toronte; Šiuolaikinės kultūros centras Barselonoje⁹ (jis skiria prestižinius apdovanojimus už geriausias viešosios erdvės projektus, taip pat kaupia Europos miestų viešųjų erdvių archyvą); Viešųjų erdvių projektas Niujorke¹⁰; pagaliau 1865 m. Jungtinėje Karalystėje įkurta *Atvirų erdvių bendruomenė*¹¹. Kalbant apie miestų planavimo procesą, apskritai trūksta elementaraus viešosios erdvės supratimo – ji tėra prilyginama asfaltuotoms gatvių dalims, o tai diskredituoja ne tik viešumo, bet ir pačios erdvės sampratą¹². Pavyzdžiui, 2007 m. patvirtintame Bendrajame Vilniaus plane viešosios erdvės priskiriamos gamtos vertybėms ir želdynams¹³. Jų neįmanoma identifikuoti nei kaip vietų, nei kaip objektų, nekalbant apie tai, kad nėra elementarios konkrečių viešųjų erdvių eksplikacijos. Kituose miestuose padėtis dar prastesnė.

Tačiau šiame gana niūrių spalvų paveiksle yra ir šviesesnių potėpių. Nors didžiąją dalį Lietuvos miestų viešųjų erdvių puošia moraliai senstelėjusi romantinio pobūdžio monumentalistika, per paskutinius penkerius metus jau esamuose skveruose prigijo ir naujos kartos skulptūriniai akcentai. Vien diskusijos surūdijusio metalinio vamzdžio Neries krantinėje šalia „Lietuvos energijos“ (Vlado Urbanavičiaus skulptūra „Krantinės arka“) tema rodo, kad viešajam interesui visuomenė nėra abejinga. Kitas svarbus aspektas – kritinis laukas. Nors kultūrinis viešųjų erdvių potencialas Lietuvos urbanistikoje dar beveik nėra tirtas ar juo labiau panaudotas, susidomėjimas šia tema yra ženkliai išaugęs. Viešųjų erdvių tema šmėžuoja beveik visų miestų kultūros lauke dirbančių teoretikų darbuose¹⁴, jai skiriamos mokslinės disertacijos ir konferencijos. Vis dėlto, mąstant apie netolimą viešųjų erdvių ateitį, būtų pravartu atlikti kompleksinius urbanistinės struktūros tyrimus, apimančius jau respektuotus atskirus šio sektoriaus fragmentus bei integruojančius naujus, Lietuvos urbanistikoje mažai tyrinėtus, elementus, orientuojantis į naujesnes viešųjų erdvių plėtojimo tendencijas užsienyje¹⁵. Taip pat verslo ir valdžios atstovams reikėtų atkreipti dėmesį į tam tikrus ženklus. Vienas iš ryškesnių – Vilniaus „Lietuvos“ kino teatro ir jo viešosios erdvės likimas¹⁶. Beatodairiška nekilnojamojo turto plėtra visuomeninės nuosavybės sąskaita – itin rizikingas žingsnis, pažeidžiantis ir taip trapią kolektyvinio susitarimo ribą. Ši riba reiškia, kad kolektyvinio sambūvio erdvė mieste gali būti išlaikyta tik lygiateisiškumo pagrindu. Jokia miesto valdžia, jokie verslo interesai, jokios srities profesionalai neturėtų imtis vienašališkai spręsti, ar viešoji erdvė, juo labiau – turinti stiprų prasminį lauką, turėtų būti užstatyta. Daugybė pasaulinių karų, sovietmečio, o ir pirmojo nepriklausomybės dvidešimtmečio brutalaus intervencijos pavyzdžių viešąją erdvę pavertė urbanistine stigma, todėl dabar reikia itin atidaus ir atsakingo požiūrio.

Nuorodos

1. Žr. Wikipedia: *public space*; prieiga internete: <http://en.wikipedia.org/>.
2. Carr, S.; Francis, M.; Rivlin, G. L.; Stone, A. M. 1992. *Public Spaces*. Cambridge University Press, 3-6.
3. La Varra, G. 2002. *Post-It City: The Other European Public Spaces*, in *Mutations*. Barcelona: Actar, 424-431.
4. Smith, B.; Manzi, T. 2006. *Private Security and Public Space: New Approaches to the Theory and Practice of Gated Communities*, *European Journal of Spatial Development* 11. Prieiga internete: <http://www.nordregio.se/EJSD/refereed22.pdf>.
5. Mitchell, W. J. 2002. E-topija. Miestietiškas gyvenimas, Džimai, – bet ne toks, kokį jį pažįstame. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 34.
6. Daugiau apie amerikietiškąją viešosios erdvės problematiką žr. Orvell, M.; Meikle, J. M. (eds.) 2009. *Public Space and the Ideology of Place in American Culture*. Amsterdam–New York: Editions Rodopi B. V.
7. *Register of Licensed Public Spaces in England and Wales*. Department for Culture, Media and Sport, UK, 2007 October.
8. Žr. Wikipedia: *freedom to roam*; prieiga internete: <http://en.wikipedia.org/>.
9. *Centre de Cultura Contemporània de Barcelona*. Prieiga internete: <http://www.urban.cccb.org/>.
10. *Project for Public Space*. Prieiga internete: <http://www.pps.org/>.
11. *Open Spaces Society*: Prieiga internete: <http://www.oss.org.uk/>.
12. *Vilniaus miesto bendrojo plano operatyvusis planavimas*. Savivaldybės viešųjų teritorijų nustatymo schema, tikslinanti bendrojo plano sprendinius. Rengėjas SĮ „Vilniaus planas“ (projekto vadovas M. Grabauskas, V. Valeika), 2001 m. gruodis (schemos galiojimas patvirtintas 2006 m. rugpjūtį).
13. *Vilniaus miesto bendrasis planas 2015 m.*, 2006: 5.1. schema.
14. Paminėtini R. Čepaitienė, L. Donskis, T. Grunskis, G. Mažeikis, N. Milerius, V. Rubavičius, A. Samalavičius, V. Tereškinas, S. Trilupaitytė.
15. Gehl, J.; Gemzøe, L. 1996. *Public Spaces and Public Life*. Copenhagen: Danish Architectural Press;
16. Šiame viešosios erdvės konflikte niekas nelaimėjo: visuomenė tapo teisinių procedūrų įkaite, miestas neteko strateginio kultūros objekto, nekilnojamojo turto bendrovė bankrutavo.